

tasavvur

tekirdag ilahiyat dergisi | tekirdag theology journal

e-ISSN: 2619-9130

tasavvur, Aralık/December 2022, c. 8, s. 2: 1301-1327

Memlûkler Döneminde Kudüs'te Niyâbetin ve Dört Kâdilkudâtlığın Kuruluşu
The Formation of *Niyâba* and Four Chiefjudgeships in Mamluk Jerusalem

Muhammet Enes MIDİLLİ

Dr. Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi

İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ABD,

Dr Research Assistant, Istanbul University,

Faculty of Theology, Department of Islamic History

enesmidilli@istanbul.edu.tr

ORCID: 0000-0003-0145-3987

DOI: 10.47424/tasavvur.1179262

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 23 Eylül / September 2022

Kabul Tarihi / Date Accepted: 06 Kasım / November 2022

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf / Citation: Midilli, Muhammet Enes. "Memlûkler Döneminde Kudüs'te Niyâbetin ve Dört Kâdilkudâtlığın Kuruluşu". *Tasavvur - Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 8 / 2 (Aralık 2022): 1301-1327. <https://doi.org/10.47424/tasavvur.1179262>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tasavvur> | mailto: ilahiyatdergi@nku.edu.tr

Copyright © Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi / Tekirdağ Namık Kemal University, Faculty of
Theology, Tekirdağ, 59100 Turkey.

CC BY-NC 4.0

Öz*

Bu makalede Memlûkler döneminde Kudûs'ün idarî statüsünün vilâyetten niyâbete yükseltilmesi ve beraberinde şehirdeki adlî teşkilatta ve âlimlerin tayin süreçlerinde meydana gelen dönüşümler ele alınmıştır. Önceleri Dımaşk niyâbetine bağlı küçük bir vilâyet olan Kudûs 8. (14.) yüzyılın sonlarında doğrudan Memlûkler'in siyasî merkezi Kahire'ye bağlı müstakil bir niyâbet haline getirilmiştir. Mevcut akademik çalışmaların çoğunda bu değişiklik Haçlı tehdidine karşı alınmış bir tedbir olarak yorumlanmıştır. Bu makalede ise Kudûs'te niyâbetin kuruluşu bürokratik merkezîleşme ve şehrin dinî önemiyle irtibatlandırılmıştır. Memlûkler, selefleri Eyyûbîler döneminde birden fazla melikin hüküm sürdüğü parçalı siyasî yapıyı dönüştürerek Şam bölgesi şehirlerine sultanın vekili sıfatıyla nâibler atamışlardır. Kudûs'ün niyâbet haline getirilmesi de Mısır-Şam bölgesinin idaresini merkezîleştirmeye dönük bu çabanın bir uzantısıdır. Diğer taraftan bu dönüşümle birlikte Memlûk sultanı Kudûs üzerindeki himâyesini güçlü bir şekilde ifade etme ve şehirdeki idarî, adlî ve ilmî işleyişi daha yakından denetleme imkânı bulmuştur. Ayrıca niyâbetin kuruluşunu takip eden otuz yıllık dönemde Kudûs'te mevcut Şâfiî kâdilkudâtlığına ek olarak sırasıyla Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî kâdilkudâtlıkları ihdas edilmiş, böylece Kahire ve Dımaşk gibi önemli merkezlerde uygulanmakta olan aynı anda dört kâdilkudâtın bulunduğu adlî düzene geçilmiştir. Yine niyâbetin kuruluşunun ardından Kudûs gerek idarî gerekse ilmî ilişkiler bakımından giderek Kahire'ye yakınlaşmış, şehirdeki önemli ilmî mansıplara tayinler doğrudan Kahire'den, saltanat makamından yapılmaya başlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kudûs, niyâbet, kâdilkudâtlık, Memlûkler, Kahire.

Abstract

This article deals with the elevation of the administrative status of Jerusalem from *vilâya* to *niyâba* and the impact of this transformation on the judicial

* Bu makale 2022 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamladığım "Uleymi'nin Kudûs Tarihi: Memlûkler Döneminde Kudûs'te Âlimler ve Eğitim Kurumları" başlıklı doktora tez çalışmasından hareketle kaleme alınmıştır. Katkıları için danışman hocam Doç. Dr. Harun Yılmaz'a ve Christopher Markiewicz'e teşekkür ederim.

organization and the appointments in the city. During the early Mamluk period, Jerusalem remained as *wilāya*, a less significant administrative unit, subordinate to the *nā'ib* of Damascus. However, in the later eighth/fourteenth century, the city was turned into a separate *niyāba*, an administrative unit governed by the viceroy (*nā'ib al-saltana*) of the sultan, and attached directly to Cairo, the political centre of the Mamluks. While the existing scholarship tends to see this change as a manoeuvre against the Crusader threat, this article argues that the foundation of *niyāba* in Jerusalem was associated with the bureaucratic centralisation of the Mamluk Sultanate and the religious importance of the city. Unlike the Ayyubid politics of fragmented sovereignty between the dynasty members, the Mamluks appointed viceroys on behalf of the sultan to the significant cities of Syria. Therefore, the foundation of *niyāba* in Jerusalem can be seen as a continuation of this attempt toward the centralisation of the Syro-Egyptian lands. On the other hand, with this change, the Mamluk sultan had the opportunity to express his patronage over Jerusalem in a more powerful way and to control the administrative, judicial, and scholarly realms in the city directly. What is more important in terms of the judicial practices is that Jerusalem was introduced to four chief judgeships (Shāfi'i, Hanafī, Mālikī, and Hanbalī) within the thirty-year period after the foundation of *niyāba*. All these changes meant that the city became bureaucratically more integrated with Cairo so that the Cairene elite were increasingly involved in local appointments of scholars. Moreover, it became increasingly crucial for Jerusalemite scholars to have connections with Cairene bureaucrats in order to secure scholarly positions in Jerusalem.

Keywords: Jerusalem, *niyāba*, chiefjudgship, Mamluks, Cairo.

Giriş

Selâhaddin Eyyûbî (ö. 589/1193) Haçlılar'ı mağlup ederek Kudüs'e hâkim olmadan önce Mısır ve Şam bölgesinin siyasi birliğini sağlamış, ancak vefatından önce bu bölgeyi hanedan üyeleri arasında paylaşırken yeniden birbiriyle rekabet halinde olan melikler ortaya çıkmıştır. Mısır'ı yöneten melik daha üst bir otorite olarak görülse de aslında her melik kendi hâkimiyet bölgesinde büyük ölçüde bağımsız hareket etmiş, bu melikler sık sık birbirlerini zayıflatacak mücadelelere girişmişlerdir. Bu mücadeleler esnasında zaman

zaman Haçlılarla da ittifaklar yapmışlardır. Bu parçalı hâkimiyet anlayışı, melikler arasında süregiden rekabet ve devam eden Haçlı tehdidi Kudûs'te uzun süreli bir istikrarın oluşmasına imkân tanımamıştır. Nitekim Selâhaddin Eyyûbî'nin vefatının ardından geçen yaklaşık yetmiş yıllık dönem içerisinde Kudûs'ün surları yıkılmış ve şehir iki defa Haçlılar'a teslim edilmiştir.¹ 648 (1250) yılında Kahire'de yeni bir siyasî güç olarak ortaya çıkan Memlûkler 656 (1258) yılında Aynicâlût Savaşı'nda Moğollar'ı yenerek bir taraftan İslâm dünyasında büyük bir saygınlık kazanmış diĥer taraftan Şam bölgesine hâkim olarak Selâhaddin Eyyûbî'nin vefatından beri Mısır-Şam bölgesi arasında sürmekte olan siyasî mücadeleye son vermiş ve bu bölgenin idarî birliğini sağlamışlardır. Memlûk hâkimiyetiyle birlikte her melikin kendi bölgesini görece bağımsız bir şekilde yönettiĥi ve bir diĥeriyle sürekli rekabet halinde olduĥu parçalı siyasî yapı da son bulmuştur. Bu tarihten sonra Kudûs bir daha bölgedeki siyasî rekabetin bir parçası olmamış, Haçlılar'la girişilen mücadeleler ve yapılan müzakerelerde gözden çıkarılabilecek bir yer olarak görülmemiştir.² Diĥer taraftan kendilerine Kahire'yi merkez edinen Memlûkler Mısır ve Şam bölgesinin idaresini giderek merkezîleştirmiş, Kudûs'ün de dahil olduĥu Şam bölgesini nâibleri aracılığıyla doğrudan yönetmeye başlamışlardır.

Bu makalede 8. (14.) yüzyılın sonlarıyla 9. (15.) yüzyılın başlarında Kudûs'ün idarî statüsünün vilâyetten niyâbet düzeyine yükseltilmesi ve şehirde dört kâdilkudâtlıĥın kuruluşu inceleme konusu edilmiştir. Şimdiye kadar yapılan çalışmalarda Kudûs'te müstakil bir nâibliĥin kuruluş tarihi hakkında

¹ Selâhaddin Eyyûbî'nin vefatından Memlûk hâkimiyetine kadar geçen dönemde Kudûs'ün konumu ve Haçlılarla ilişkiler hakkında bk. R. Stephen Humphreys, *From Saladin to the Mongols: The Ayyubids of Damascus, 1193-1260* (Albany: State University of New York Press, 1977), 162-275; Mustafa A Hiyari, "Crusader Jerusalem 1099-1187 AD", *Jerusalem in History*, ed. K J Asali (Essex: Scorpion, 1989), 168-171; Donald P. Little, "Jerusalem under the Ayyubids and Mamlûks 1187-1516 AD", *Jerusalem in History*, ed. K J Asali (Essex: Scorpion, 1989), 180-187; Carole Hillenbrand, *The Crusades: Islamic Perspectives* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 1999), 211-223; Paul M. Cobb, *The Race for Paradise: An Islamic History of the Crusades* (Oxford: Oxford University Press, 2014), 204-218.

² Saîd Abdülfettah Aşûr, "Medînetü'l-Kuds fî asri selâtini'l-Memâlîk", *Buhûs fî târihi'l-İslâm ve hadâratihâ* (Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 1987), 491-496; Little, "Jerusalem under the Ayyubids and Mamlûks", 186.

birbiriyle çelişen görüşler ileri sürülmüş, ayrıca Kudüs'ün idarî statüsüyle ilgili bu düzenleme Haçlı tehdidine karşı alınmış bir tedbir olarak değerlendirilmiştir.³ Bu çalışmada ise niyâbetin kuruluş tarihi hakkındaki belirsizliği giderebilmek amacıyla inşâ, tarih ve tabakât literatüründeki kayıtlar ayrıntılı bir şekilde incelenmiş, niyâbetin ve dört kâdılkudâtlığın kuruluşu bürokratik merkezîleşme⁴ ve şehrin dinî önemi bağlamında ele alınmıştır. Ayrıca 8. (14.) yüzyılın sonlarından itibaren Kudüs'ün gerek idarî gerekse ilmî ilişkiler bakımından giderek Kahire'ye yakınlaştığı ileri sürülmüş, bu görüşü desteklemek üzere âlimlerin ilmî mansıplara tayin süreçleriyle ilgili anlatılar incelenmiştir.

1. Vilâyetten Niyâbete Geçiş: Tarihlendirme Problemi

Memlükler hâkimiyetleri altındaki bölgeleri niyâbet ve vilâyet adı verilen idarî birimlere ayırarak hiyerarşik bir şekilde tasnif etmişler, vilâyetlerin

³ Yusuf Derviş Gavâtime, *Târîhu niyâbeti Beytilmakdis fi'l-asri'l-Memlûkî* (Amman: Dârü'l-Hayat, 1982), 13-21; "Niyâbetü Beytilmakdis", *Dirâsât fî târîh ve âsâri Filistin: Vekâ'i'u'n-nedveti'l-âlemiyyeti'l-ûlâ li'l-âsâri'l-Filistiniyye*, ed. Şevki Şa's (Halep: Câmîatu Halep Merkezü'l-Âsâri'l-Filistiniyye, 1984), 141-147; Âşûr, "Medînetü'l-Kuds", 529-530; Ali Seyyid Ali, *el-Kuds fi'l-asri'l-Memlûkî* (Kahire: Dârü'l-Fikr, 1986), 35-36.

⁴ Burada "merkezîleşme" terimiyle Memlükler'den önce Mısır-Şam bölgesinde var olan müstakil melikliklerden Kahire'deki sultanın vekili konumunda olan niyâbetlere geçiş ifade edilmektedir. Bu terimle kastedilen modern bürokraside görülen en küçük idarî birimlere kadar uzanan sürekli ve doğrudan bir idarî kontrol değildir. Aksine sultanın değişmesi, savaş ve isyan gibi istisnai durumlar dışında Memlükler döneminde nâibler sorumlu oldukları bölgeleri görece bağımsız bir şekilde idare etmişlerdir. Ancak niyâbetlerdeki önemli bürokratik ve ilmî kadroların tayinleri çoğunlukla Kahire'den yapılmış, ayrıca çeşitli görevliler vasıtasıyla niyâbetlerdeki işleyiş düzenli bir şekilde sultan ve Kahire'deki bürokratik elit tarafından denetlenmiştir. Memlükler döneminde bürokratik merkezîleşmenin çeşitli yönlerine işaret eden bazı çalışmalar için bk. Carl F. Petry, "Mamluk State", *The Oxford Encyclopedia of Islam and Politics*, ed. Emad El-Din Shahin (Erişim 04 Ağustos 2022); a. mlf. *The Mamluk Sultanate: A History* (Cambridge: Cambridge University Press, 2022), 12; Jo Van Steenberg vd., "The Mamlukization of the Mamluk Sultanate? State Formation and the History of Fifteenth Century Egypt and Syria: Part I – Old Problems and New Trends", *History Compass* 14/11 (2016), 553-554; Reuven Amitai, "Political and Civilian Elites in Mamluk Palestine (1260-1516). Some Preliminary Comments", *Die Interaktion von Herrschern und Eliten in imperialen Ordnungen des Mittelalters*, ed. Wolfram Drews (Berlin: De Gruyter, 2018), 127; Ömer Faruk Çakır, *Memlûk Devleti'nde Merkezîleşme Yapının Oluşumu (1250-1341)* (İstanbul: Kriter Yayınevi, 2021).

niyâbetlere, niyâbetlerin ise doğrudan Kahire'deki sultana bağlı olduğu bu tasnifte her bir idarî birime statüsüne uygun olacak şekilde idareciler, yani nâibler ve valiler tayin etmişlerdir. Daha önce müstakil melikler tarafından yönetilen Şam bölgesinde Dımaşk, Halep, Trablus, Hama, Kerek ve Safed şehirlerinde altı niyâbet kurulmuştur.⁵ Erken Memlûk döneminde Kudûs, Dımaşk niyâbetine bağlı küçük idarî birimlerden, yani vilâyetlerden biriydi. Kudûs'ün valisi idarî ve bürokratik işlerde Dımaşk nâibine, Dımaşk nâibi ise Kahire'deki Memlûk sultanına karşı sorumlu olmuştur. Daha sonra Kudûs 8. (14.) yüzyılın sonlarında müstakil bir niyâbet haline getirilmiş, şehirdeki idarî işleyiş ve tayinler doğrudan Kahire'den yönetilir ve denetlenir hale gelmiştir.

Memlûkler'in Aynicâlût Savaşı'ndan sonra Mısır ve Şam bölgesini hâkimiyetleri altında birleştirmeleri ve Eyyûbiler döneminde görece bağımsız melikliklerden oluşan idarî yapılanmayı dönüştürerek sultanın vekili sıfatıyla Dımaşk ve Halep gibi şehirlere saltanat nâibleri (*nâibü's-saltana*) atamaları bir merkezleşme eğilimini göstermektedir. Daha sonra Kudûs'ün de müstakil bir niyâbet haline getirilerek doğrudan başşehir Kahire'ye bağlanması bu merkezleşme eğiliminin bir devamı olarak görülebilir. Ancak kaynaklarda Kudûs'ün ne kadar süreyle vilâyet statüsünde kaldığı, hangi tarihte niyâbet statüsüne yükseltildiği ve hangi tarihten sonra idarî ve bürokratik olarak doğrudan Kahire'ye bağlandığı gibi konularda farklı rivayetler bulunmaktadır.

Memlûkler döneminde bürokratik yazışmalardan sorumlu kâtiplerin telif ettiği inşâ eserleriyle başlanacak olursa İbn Fazlullah el-Ömerî (ö. 749/1349) *et-Ta'rîf bi'l-mustalahi's-şerîf* adlı eserinde Şam bölgesinin ilki Sâhiliyye ve Cebeliyye, ikincisi Kıbeliyye, üçüncüsü Şimâliyye, dördüncüsü Şarkıyye olmak

⁵ Memlûkler döneminde telif edilen inşâ eserlerinde Şam bölgesinin idarî taksimatını ele alan bölümler için bk. Şihâbüddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ İbn Fazlullah el-Ömerî, *et-Ta'rîf bi'l-mustalahi's-şerîf*, thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1988), 217-238; Takıyyüddîn Abdurrahman b. Muhammed İbn Nâzırü'l-Ceyş, *Teskîfü't-Ta'rîf bi'l-mustalahi's-şerîf*, thk. Rudolf Vesely (Kahire: el-Ma'hedü'l-İlmiyyü'l-Fransî li'l-Âsâri's-Şarkıyye, 1987), 87-107; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ min smâ'ati'l-inşâ*, thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1987), 4/186-248; Şemsüddîn Muhammed es-Sehmâvî, *es-Sagrü'l-bâsim fi smâ'ati'l-kâtib ve'l-kâtim*, thk. Eşref Muhammed Enes (Kahire: Matbaatu Dâri'l-Kütübü'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 2009), 2/448-471; Halil b. Şâhin, *Ziibdetü Keşfi'l-memâlik ve beyâni't-turuk ve'l-mesâlik*, thk. Paul Ravaisse (Paris: Imprimerie Nationale, 1894), 131-135.

üzere dört bölgeye ayrıldığını belirtmiştir. İlk bölgenin Sâhiliyye kısmını Gazze, Remle, Lüd ve Kakun şehirleri; Cebeliyye kısmını ise Kudüs, Halil ve Nablus şehirleri oluşturmaktadır. İbn Fazlullah el-Ömerî, Sâhiliyye-Cebeliyye bölgesinin en önemli şehrinin Gazze olduğunu, bölgenin nâibliğinin burada bulunduğunu ve Gazze nâibinin, Şam nâibinin gözetimi altında bu bölgeyi idare ettiğini belirtmiştir. Buna göre 8. (14.) yüzyılın ilk yarısında Kudüs, Halil, Nablus ve Remle gibi şehirler Gazze nâibliğine bağlı birer vilâyet statüsündeydi.⁶

Kâtip bir aileden gelen ve kendisi de Dîvânü'l-İnşâ'da kâtiplik yapmış olan İbn Nâzirü'l-Ceyş (ö. 786/1384), İbn Fazlullah el-Ömerî'nin eseri üzerine yazdığı *Teskîfü't-Ta'rîf* adlı zeylde Kudüs'te niyâbetin 777 (1376) yılında kurulduğunu ve nâibinin tablhâne emîrlerinden atandığını kaydetmiştir.⁷ Dönemin bir başka önemli inşa müellifi Kalkaşendî (ö. 821/1418) ise *Subhu'l-a'sâ*'da kendi döneminde Şam bölgesinin altı idarî bölgeye ayrıldığını, niyâbet adı verilen bu bölgelerin Dimaşk, Halep, Hama, Kerek, Safed ve Trablus olmak üzere altı birimden oluştuğunu, bu birimlerin her birinin altında da küçük niyâbetler (*en-niyâbâtü's-sigâr*) ve vilâyetler bulunduğunu ifade etmiştir.⁸ Kalkaşendî, Kudüs'ün önceleri küçük bir vilâyetken 777 (1376) yılında niyâbet haline geldiğini, şehir nâibinin tablhâne emîrlerinden seçildiğini belirtmiştir.⁹

⁶ İbn Fazlullah el-Ömerî, *et-Ta'rîf*, 226-227.

⁷ İbn Nâzirü'l-Ceyş, *Teskîfü't-Ta'rîf*, 98. "İmretü tablhâne" veya "imretü erba'in" diye anılan rütbe kırk atlı askere sahip olan emîrleri ve ümerâ içerisinde ikinci en yüksek dereceli makamı ifade etmektedir. Bk. David Ayalon, "Studies on the Structure of the Mamluk Army-II", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London* 15/3 (1953), 469-470.

⁸ Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, 1/154.

⁹ Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, 4/205. Kalkaşendî ayrıca Dimaşk'a bağlı niyâbetlerin üç derece olduğunu birinci ve en üst dereceye binler emîrlerinden seçilen kimselerin tayin edildiğini ve bunun tek örneğinin Gazze niyâbeti olduğunu, ikinci tabakaya tablhâne emîrlerinden seçilen kimselerin tayin edildiğini bunun örneğinin Kudüs ve Serhad gibi niyâbetler olduğunu, üçüncü tabakaya ise onlar emirlerinden seçilen kimselerin tayin edildiğini ve Aclûn'un bu niyâbetlerden biri olduğunu belirtmiştir (Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Kalkaşendî, *Dav'ü's-Subhi'l-müsfir ve cenîyyü'd-davhi'l-müsmir*, thk. Mahmud Selâme [Kahire: Matbaatü'l-Vâiz, 1906], 316-318). Dolayısıyla bu tasvire göre tüm niyâbetler eşit statüde değildir ve Kudüs ikinci tabakadaki bir niyâbet seviyesindedir.

9. (15.) yüzyılın ortalarında telif edilen bir diğer inşâ eseri *es-Sagrü'l-bâsim*'in müellifi Sehmâvî (ö. 868/1463) ise Şam bölgesini Dımaşk, Halep, Hama, Trablus ve Safed olmak üzere beş bölgeye (*memleke*) ayırmış, daha sonra Dımaşk'a bağlı altı niyâbet olduğunu, bunların Kudüs, Serhad, Ba'lebek, Humus, Aclûn ve Misyâf niyâbetleri olduğunu belirtmiştir. Müstakil olarak Kudüs niyâbetini incelediği bölümde önceleri Şam niyâbetine bağlı küçük bir vilâyet olan Kudüs'ün nâibinin 767 (1365) yılından itibaren tablhâne emîrlere tayin edilmeye başlandığını kaydetmiştir.¹⁰ Sehmâvî kendi yaşadığı dönemde Kudüs nâibinin "takdime" derecesindeki emîrlere yani binler emîrlere tayin edildiğini, tayinin de doğrudan Kahire'den yapıldığını ifade etmiştir.¹¹

Kudüs niyâbetinin kuruluşu ve idarî tasnifteki yeri konusunda inşâ literatürü dışında tarih ve tabakât türü eserlerde de bazı kayıtlar yer almaktadır. Örneğin Safedî (ö. 764/1363), 752 (1352) yılında vefat eden Alâaddin el-Abbâsî isimli emîrin Kudüs valiliği yaptığını kaydetmektedir.¹² Bu kayıt 8. (14.) yüzyılın ortalarına kadar Kudüs'ün vilâyet statüsünde kaldığına işaret etmektedir. İbn Tağrıberdî (ö. 874/1470) ise bundan farklı olarak Giray el-Mansûrî adlı emîrin 709 (1309) senesinde Kudüs nâibi olduğunu zikretmiştir.¹³ İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) ise inşâ literatüründeki bilgilerle

¹⁰ Kalkaşendî de *Subhu'l-a'sâ'* yı ihtisar ettiği *ed-Dav'ü's-Subh* adlı eserinde Kudüs'te niyâbetin 767 (1365) yılında, yani *Subhu'l-a'sâ'* da verdiği tarihten on yıl kadar önce kurulduğunu söylemiştir. Bu bilgiyi de İbn Nâzirü'l-Ceyş'in *Teskîfu't-Ta'rif*'inden aldığını belirtmiştir (Kalkaşendî, *Dav'ü's-Subh*, 317). Ancak yukarıda değinildiği üzere İbn Nâzirü'l-Ceyş'in eserinde Kudüs'ün niyâbet olma tarihi 777 (1376) olarak kaydedilmiştir. Elimizde 767 (1365) ve 777 (1376) şeklinde birbirine yakın iki farklı tarihin olması nüsha farklılıklarından veya müstensih hatasından kaynaklanıyor olabilir.

¹¹ Sehmâvî, *es-Sagrü'l-bâsim*, 2/452. Takdime kelimesi "emîru mi'eti fâris ve mukaddem 'alâ elf" ibaresinin kısaltılmış hali olarak kullanılmaktadır ve Memlûk ümerâsı içerisinde yüz atlı ve bin askere sahip olan en yüksek dereceli emîrlere ifade etmektedir. Bk. Ayalon, "Studies on the Structure of the Mamluk Army-II", 467-469.

¹² Ebü's-Safâ Salâhüddîn Halil b. İzzeddîn Aybeg b. Abdullâh es-Safedî, *A'yânü'l-asr ve a'vânü'n-nasr*, thk. Ali Ebü Zeyd (Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1998), III, 279.

¹³ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *İnbâ'ü'l-gumr bi-ebnâ'i'l-umr*, ed. Hasan Habeşî (Kahire: Lecnetü İhyâi't-Türâsî'l-İslâmî, 1969), 1/107. Aynı bilgi Malâtî'nin (ö. 920/1514) ve İbn İyâs'ın (ö. 930/1524) eserlerinde de yer almaktadır. Bk. Ebü'l-Mehâsin Cemâleddin Yusuf b. Tağrıberdî İbn Tağrıberdî, *en-Nüccümü'z-zâhire fî milûki Mısır ve'l-Kâhire* (Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Misriyye, 1929), 8/258; Ebü'l-Berekât Zeynüddîn Muhammed b.

uyumlu olarak Emîr Timrâz'ın 777 (1376) yılında Kudüs nâibliğine tayin edildiğini ve onun Kudüs'ün ilk nâibi olduğunu kaydetmiş, ayrıca Kudüs'ün niyâbete dönüşmeden önce Şam nâibliğine bağlı bir vilâyet olduğunu da belirtmiştir.¹⁴

Uleymî'nin (ö. 928/1522) Kudüs ve Halîl şehirlerinin tarihine hasrettiği *el-Ünsü'l-celîl bi-târîhi'l-Kuds ve'l-Halîl* adlı esere bakılacak olursa burada yer alan kayıtlara göre 711 (1311) yılında Muhammed b. Kalâvûn döneminde Gazze niyâbeti kurulmuş, buranın nâibliğine dönemin önde gelen emîrlerinden Alemüddin Sencer el-Çavlı tayin edilmiş ve Kudüs nâibliği de onun idaresine bırakılmıştır.¹⁵ Ancak Uleymî, Emîr Sencer'den sonra Kudüs nâibliğine getirilen ikinci ismin Timrâz el-Müeyyedî olduğunu ve onun bu göreve 777 (1376) yılında tayin edildiği söylemiştir. Yani bu tasvire göre arada geçen yaklaşık altmış yıllık süre boyunca Kudüs'e nâib tayin edildiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır.¹⁶ Bunlara ek olarak Uleymî, Kudüs nâibliğine tayinlerin önceleri Dimaşk'tan Şam nâibi tarafından yapıldığını, hicrî 800 (1397-8) yılı civarından itibaren ise atamaların doğrudan Kahire'den, sultan tarafından yapılır hale geldiğini ifade etmiştir.¹⁷ Görüldüğü üzere Uleymî vilâyet terimini hiç kullanmamış Kudüs'ün idarî statüsünü hep niyâbet olarak zikretmiştir.

Ahmed İbn İyâs, *Bedâ'i'u'z-zühûr fî vekâ'i'i'd-dühûr*, thk. Muhammed Mustafâ (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Amme li'l-Kitâb, 1960-1975), 1(2)/161.

¹⁴ Zeynüddîn Abdülbâsıt b. Halîl b. Şâhin el-Malatî, *Neylü'l-emel fî zeyli'd-Düvel*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî (Beirut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2002), 2/108.

¹⁵ Ebü'l-Yümn Mücîrüddîn Abdurrahmân b. Muhammed el-Uleymî, *el-Ünsü'l-celîl bi-târîhi'l-Kuds ve'l-Halîl*, thk. Adnan Yunus Abdülmecid Ebû Tebbâne - Mahmûd Avde el-Keâbine (Amman: Mektebetü Dandis, 1999), 2/396.

¹⁶ Uleymî, *el-Ünsü'l-celîl*, 2/397.

¹⁷ Uleymî, *el-Ünsü'l-celîl*, 2/407.

Tablo 1: Kudüs'te Niyâbetin Kuruluş Tarihine Dair Kaynaklarda Yer Alan Farklı Kayıtlar

Müellif	Eser	Tarih
İbn Nâzırü'l-Ceyş (ö. 786/1384)	<i>Teskîfü't-Ta'rîf bi'l-mustalahi's-şerîf</i>	777 (1376)
Kalkaşendî (ö. 821/1418)	<i>Subhu'l-a'sâ fi sinâ'ati'l-inşâ</i>	777 (1376)
İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449)	<i>İnbâ'ü'l-gumr bi-ebnâ'i'l-umr</i>	777 (1376)
Sehmâvî (ö. 868/1463)	<i>es-Sagrü'l-bâsim fi sinâ'ati'l-kâtib ve'l-kâtim</i>	767 (1365)
İbn Tağrıberdî (ö. 874/1470)	<i>en-Nücûmü'z-zâhire fi mülûki Mısr ve'l-Kâhire</i>	709 (1309)
Malatî (ö. 920/1514)	<i>Neylü'l-emel fi zeyli'd-Düvel</i>	777 (1376)
Uleymî (ö. 928/1522)	<i>el-Ünsü'l-celîl bi-târîhi'l-Kuds ve'l-Halîl</i>	713 (1313)
İbn İyâs (ö. 930/1524)	<i>Bedâ'i'u'z-zühûr fi vekâ'i'i'd-dühûr</i>	777 (1376)

Modern araştırmalarda Memlûkler döneminde Kudüs'te niyâbetin kuruluş tarihi hakkındaki görüş ayrılıkları büyük ölçüde kaynaklarda yer alan ve çelişkili görünen bu kayıtlardan kaynaklanmaktadır. Doğrudan bu rivayetlere ve Kudüs niyâbetinin tarihine odaklanan çalışmalarında Yusuf Derviş Gavânime, el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun'un (birinci saltanat dönemi: 693-694/1293-1294, ikinci saltanat dönemi: 698-709/1299-1309, üçüncü saltanat dönemi: 709-741/1310-1341) 713 (1313) yılında Şam bölgesinde mevcut altı niyâbete (Dımaşk, Halep, Trablus, Hama, Kerek ve Safed) Gazze niyâbetini ilave ettiğini ve Kudüs vilâyetini bu niyâbete bağladığını ifade etmiş, daha sonra inşâ literatüründeki bilgilere dayanarak Kudüs'ün 767 (1365) senesinde Şam bölgesinde Dımaşk nâibliğine bağlı bir niyâbet haline geldiğini belirtmiştir. Şehrin Dımaşk niyâbetinden ayrılıp doğrudan Kahire'ye bağlı müstakil bir niyâbet haline gelmesini ise 796 (1393) yılına tarihlendirmiştir. Çünkü Makrîzî'nin (ö. 845/1442) *es-Sülûk li ma'rifeti düveli'l-mülûk* adlı tarih

eserinde yer alan bir kayda göre ilk defa bu yılda bizzat bir Memlûk sultanı - el-Melikü'z-Zâhir Berkuk (birinci saltanat dönemi: 784-791/1382-1389, ikinci saltanat dönemi: 792-801/1390-1399)- Kudüs'e nâib atamıştır.¹⁸ Toparlanacak olursa Gavâtime'ye göre Memlûkler döneminde Kudüs'ün idarî statüsü üç aşamadan geçmiştir. Başlangıçta Dımaşk nâibliğine bağlı küçük bir vilâyetken 8. (14.) yüzyılın başlarında yeni kurulan Gazze nâibliğine bağlanmış, daha sonra 767 (1365) senesinde Dımaşk nâibliğine bağlı küçük bir niyâbet, son olarak da 796 (1393) senesinde doğrudan Kahire'ye bağlı müstakil bir niyâbet haline gelmiştir.¹⁹

Memlûkler döneminden günümüze ulaşan kadı sicillerini ihtiva eden Harem-i Şerif arşivi üzerinden Kudüs'teki idarî teşkilatı, demografik ve iktisadî durumu inceleyen Huda Lutfi ise şehirde niyâbetin kuruluş tarihini çok daha geriye 8. (14.) yüzyılın başına kadar geri götürmüştür. Ona göre Uleymî'nin *el-Ünsü'l-celîl*'de Alemüddin Sencer el-Çavlı'yı (ö. 745/1344) Kudüs'ün ilk nâibi olarak zikretmesi bir başlangıç noktası olarak görülmelidir. Emîr Sencer'in 715-720 (1315-1320) yılları arasında Kudüs'te bir medrese inşa ettirdiği bilindiğinden bu dönemlerden itibaren şehrin bir nâib tarafından idare edildiğini söylemek mümkündür. Lutfi, Kalkaşendî'nin niyâbetin kuruluşu için verdiği 777 (1376) tarihinin farkındadır. Ancak ona göre bu konuda bizzat Kudüslü olması ve şehri daha iyi tanınması sebebiyle Uleymî'nin tarihlendirmesi Kalkaşendî'ye göre daha doğru olmalıdır. Ayrıca İbn Tağrıberdî'nin 709 (1309) senesinde Kudüs'e bir nâib atandığına dair kaydı da Uleymî'nin verdiği bilgiyle örtüşmektedir. Dolayısıyla Lutfi'ye göre şehrin 8. (14.) yüzyılın başında niyâbet haline gelmiş olması daha muhtemeldir.²⁰

Huda Lutfi gibi Harem-i Şerif arşivi üzerine çalışan, ayrıca Memlûk Kudüs'ü üzerine önemli çalışmaları olan Donald P. Little ise önceki iki görüşten farklı olarak Kudüs'te doğrudan Kahire'ye bağlı müstakil bir niyâbetin kuruluşunu 9. (15.) yüzyılın başlarına tarihlendirmiştir. Zira Memlûkler döneminin

¹⁸ Bu kayıt için bk. Ebû Muhammed Takıyyüddîn Ahmed b. Ali el-Makrîzî, *es-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk*, thk. Muhammed Mustafa Ziyâde - Saîd Abdülfettâh Âşûr (Kahire, 1934-1973), 3(2)/813.

¹⁹ Gavâtime, *Târîhu niyâbeti Beytilmakdis* 13-21; a. mlf. "Niyâbetü Beytilmakdis", 141-147.

²⁰ Huda Lutfi, *al-Quds al-Mamlûkiyya: A History of Mamlûk Jerusalem Based on the Haram Documents* (Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 1985), 154-155.

önemli tarihçilerinden İbn Tağrıberdî'nin babası Seyfeddin Tağrıberdî (ö. 815/1413) 813-815 (1410-1413) yılları arasında Dımaşk nâibliği yapmış ve bu görevi sırasında Kudûs nâibini kendisi tayin etmiştir. O halde Dımaşk niyâbetinden ayrı müstakil bir Kudûs niyâbetinin ortaya çıkışı 815 (1413) yılından sonra olmalıdır.²¹

Görüldüğü üzere Kudûs niyâbetinin kuruluş tarihini 8. (14.) yüzyılın başlarından 9. (15.) yüzyılın başlarına kadar oldukça farklı dönemlere tarihlendiren çeşitli görüşler vardır. Kudûs'ün 777 (1376) yılından sonra niyâbet statüsünde olduğu konusunda ittifak olmakla birlikte bu tarihten önce vilâyet olarak mı yoksa niyâbet olarak mı anıldığı kesin değildir ve bu konuda kaynaklarda farklı kullanımlar yer almaktadır. Ancak İbn Tağrıberdî ve Uleymî gibi 9. (15.) yüzyılın sonlarında eserlerini telif eden müelliflerin 8. (14.) yüzyılın başlarında Kudûs'e atanan idarecileri "nâib" olarak isimlendirmeleri ihtiyatla karşılanmalıdır. Zira bu müellifler muhtemelen kendi dönemlerinde cari olan unvanı daha önceki dönemler için de kullanmışlardır. Dolayısıyla İbn Tağrıberdî'nin 709 (1309) yılında Kudûs'e atanan idareciyi nâib diye anması bu dönemde Kudûs'ün niyâbet statüsünde olduğunu ifade etmeyebilir. Veya 711 (1311) yılında Gazze nâibliğine atanan Alemüddin Sencer el-Çavlı'ya Kudûs'ün de idaresi verildiği için Uleymî'nin onu "Kudûs nâibi" olarak anması bu dönemde Kudûs'ün niyâbet statüsüne yükseltildiği anlamına gelmeyebilir. Nitekim 8. (14.) yüzyılın çağdaş kaynaklarından birinin müellifi olan Safedî, Kudûs'e idareci olarak atanan Alaaddin el-Abbâsî'nin (ö. 752/1352) şehre nâib değil vâli olarak tayin edildiğini belirtmiştir. Bu durumda Huda Lutfî'nin Kudûs'te niyâbetin kuruluşunu 8. (14.) yüzyılın başına kadar geri götüren yaklaşımı yeniden değerlendirilmelidir. Ayrıca Lutfî, Kudûs'te niyâbetin Kalkaşendî'nin kaydettiği şekilde 777 (1376) yılında değil de Uleymî'nin belirttiği şekilde 8. (14.) yüzyılın başında kurulduğunu savunurken bu görüşünü Uleymî'nin Kudüslü olması ve şehri daha iyi tanıyor oluşuyla delillendirmiş-

²¹ Donald P. Little, "Relations between Jerusalem and Egypt during the Mamluk Period according to Literary and Documentary Sources", *History and Historiography of the Mamluks* (London: Variorum Reprints, 1986), 75-76. İbn Tağrıberdî'den aktardığı bilgiler için bk. İbn Tağrıberdî, *en-Nücumü'z-zâhire*, 15/371-372. Little daha sonra yayınlanan bir başka çalışmasında ise Uleymî'nin verdiği tarihi tercih etmiş ve Kudûs nâiblerinin sultan tarafından atanmasını hicrî 800 (1397-8) yılı civarına tarihlendirmiştir. Bk. Little, "Jerusalem under the Ayyûbids and Mamlûks", 187.

tir. Bu noktada İbn Nâzırülceş ve Kalkaşendî gibi müelliflerin uzun yıllar Memlûk bürokrasisinin merkezinde, yani inşâ divanında kâtip olarak çalıştıkları ve bu tür idarî düzenlemeleri daha yakından takip edebilme imkânına sahip oldukları, ayrıca Uleymî'nin Kudüs'ün idarî statüsüyle ilgili düzenlemelerin yapıldığı zaman diliminden çok daha sonraki bir dönemde yaşadığı da göz önünde bulundurulmalıdır.

Kudüs'te Dımaşk'tan bağımsız müstakil bir nâibliğin kuruluşunu Lutfî'nin verdiği tarihten yaklaşık bir yüzyıl sonraya konumlandıran Little ise 813-815 (1410-1413) yılları arasında Şam nâibliği yapan Seyfeddin Tağrıberdî'nin Kudüs nâibini tayin etmiş olmasına dikkat çekmiş, Kudüs'te müstakil bir nâibliğin bu tarihten sonra ortaya çıkmış olması gerektiğini söylemiştir. Seyfeddin Tağrıberdî, Sultan Berkuk'un yakınındaki yüksek rütbeli emîrlerden biridir. Berkuk onu Halep nâibliğine, Berkuk'un ardından sultan olan el-Melikü'n-Nâsır Ferec (801-815/1399-1412) ise onu Dımaşk nâibliğine tayin etmiştir.²² Dolayısıyla Seyfeddin Tağrıberdî gibi güçlü ve sultana yakın bir emîrin Şam nâibi sıfatıyla Kudüs nâibini atamış olması bir kaideyi değil ona verilmiş özel bir yetkiyi de ifade ediyor olabilir.

Gavânime'nin Kudüs'ün doğrudan Kahire'ye bağlı müstakil bir niyâbet haline gelişini 796 (1393) yılına tarihlendirmesi de tartışmaya açıktır. Zira ona göre ilk defa bu yılda Kudüs nâibi bir Memlûk sultanı tarafından tayin edilmiştir. Oysa İbn İyâs açık bir şekilde Kudüs'e nâib olarak atanan ilk idarecinin Emîr Timrâz olduğunu, bu atamanın 777 (1376) yılında gerçekleştiğini ve atamayı bizzat sultanın yaptığını ifade etmiştir. Ayrıca İbn İyâs, daha önce Dımaşk nâibliğine bağlı olan Kudüs'ün bu tarihten sonra doğrudan Kahire'ye ve sultana bağlı hale geldiğini ve bu sebeple öneminin arttığını da belirtmiştir.²³

²² Seyfeddin Tağrıberdî'nin hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ebü'l-Mehâsin Cemâleddin Yûsuf b. Tağrıberdî İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü's-sâfi ve'l-müstevfî ba'de'l-Vâfi*, thk. Muhammed Muhammed Emin (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme, 1984), 4/31-43.

²³ İbn İyâs, *Bedâ'i'u'z-zühûr*, 1(2)/161. İbarenin aslı için şu şekildedir:

”وفي شهر ذي الحجة، أخلع السلطان على الأمير قمرز الناصري، واستقر به في نيابة القدس، وهو أول نائب كان بما من قبل السلطان، وكان قبل ذلك ولايتها من نائب الشام، فعظم أمرها من يومئذ.“

Bütün bunların ötesinde bu üç araştırmacı çalışmalarını yaparken İbn Nâzirü'l-Ceyş'in inşâ eseri henüz neşredilmemişti. Kudüs'ün idarî statüsüyle ilgili düzenlemenin yapıldığı döneme en yakın inşâ eseri ona aittir ve burada niyâbetin kuruluş tarihi olarak 777 (1376) yılı verilmiştir. Bu tarih ayrıca Kal-kaşendî'nin *Subhu'l-a'şâ'* da ve İbn Hacer el-Askalânî'nin *İnbâ'ü'l-gumr'* da verdiği tarihle de örtüşmektedir. Bu dönemden itibaren Kudüs'teki idarî işleyişin ve ilmî kadrolara tayinlerin daha yoğun bir şekilde Kahire'den denetlenmeye başlaması da bu tarihin doğruluğunu desteklemektedir.

2. Kudüs'ün İdarî Statüsündeki Dönüşümün Sebepleri

Kudüs'ün hangi sebeplerle veya nasıl bir bağlam içerisinde vilâyetken niyâbet haline geldiği konusunda kaynaklarda herhangi bir bilgi yer almamaktadır ve bu konuda da farklı görüşler ileri sürülmüştür. Yusuf Derviş Gavânime, bu dönüşümü 8. (14.) yüzyılın ikinci yarısında bir taraftan Haçlılar'ın İskenderiye'ye ve Akdeniz sahillerine diğer taraftan Moğollar'ın Şam bölgesine yönelen tehditleri bağlamında açıklamaya çalışmıştır. Haçlılar 767 (1365) yılında İskenderiye'ye saldırdıktan hemen sonra el-Melikü'l-Eşref Şaban (764-778/1363-1376), İskenderiye'ye ilk nâibini atamış ve şehir niyâbet statüsüne yükseltmiştir. Bundan iki yıl sonra Haçlılar'ın bu defa Trablus'a saldırması üzerine sultan Kudüs'ün savunmasını güçlendirmek için şehre tablhane emîrlerinden bir nâib tayin etmiştir. Dolayısıyla Gavânime'ye göre Kudüs'teki değişikliğin sebebi İskenderiye'dekiyle aynıdır. Haçlılar'ın nihai hedefi Kudüs'ü geri almaktır ve bu sebeple Kudüs'e askerî yetkileri ve imkânları daha fazla olan nâibler tayin edilmiştir.²⁴ Ancak burada İskenderiye'nin, Akdeniz sahilinde Haçlı saldırılarının yöneldiği ilk noktalardan biri ve ticari bakımdan önemli bir liman şehri olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Dolayısıyla doğrudan Haçlı saldırısına muhatap olan ve hatta bir süre Haçlılar tarafından işgal edilen İskenderiye'de askerî tedbir almayı gerektiren

²⁴ Gavânime, *Târîhu Niyâbeti Beytilmakdis*, 13-21; "Niyâbetü Beytilmakdis", 141-147. Kudüs'ün niyâbet haline getirilmesine Haçlı tehdidiyle ilişkilendiren bir başka çalışma için bk. Aşûr, "Medînetü'l-Kuds", 529-530. Haçlı saldırısından sonra İskenderiye'nin niyâbet haline getirilmesiyle Kudüs'te niyâbetin kuruluşu arasında benzerlik kuran bir başka çalışma için bk. Ali, *el-Kuds fi'l-asri'l-Memlûki*, 35-36.

farklı bir durum söz konusu olmuştur.²⁵ Kudüs'ü geri alma isteği her zaman Haçlı seferlerinin önemli saiklerinden biri olsa da 8. (14.) asırda şehri tehdit edebilecek boyutta bir saldırının vuku bulduğuna dair herhangi bir kayıt yoktur.²⁶

Huda Lutfi ise Kudüs'ün idarî statüsündeki değişikliğin, 8. (14.) yüzyılın sonlarında Şam bölgesinde Sultan Berkuk'a karşı düzenlenen isyanla irtibatlandırılabilceğini söylemiştir. Ona göre bu isyanın ardından sultan Kudüs'ü Kahire'ye bağlayarak Dımaşk'ın gücünü azaltmak istemiştir.²⁷ Bu yaklaşım iki açıdan tartışmaya açılabilir. Birincisi, bir önceki bölümde görüldüğü üzere Kudüs'ün niyâbet haline getirilmesi ve Kahire'ye bağlı hale gelmesi bahsi geçen isyandan çok daha önce 775 (1376) yılında gerçekleşmiştir.²⁸ İkincisi ise bu dönemde Kudüs'te Dımaşk'la rekabet edebilecek veya onu zaafa uğratabilecek bir askerî gücün varlığından söz etmek mümkün değildir.

Daha önce de ifade edildiği üzere Memlûkler'in Aynicâlût Savaşı'ndan sonra Mısır ve Şam bölgesini hâkimiyetleri altında birleştirmeleri ve Eyyûbiler döneminde var olan ve görece bağımsız melikliklerden oluşan siyasî yapılanmadan vazgeçerek sultanın vekili sıfatıyla Şam bölgesi şehirlerine saltanat nâibleri tayin etmeleri bir merkezîleşme eğilimine işaret etmektedir. Kudüs'ün

²⁵ 767 (1365) yılında İskenderiye'ye yapılan Haçlı çıkartması ve baskını hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Jo Van Steenberg, "The Alexandrian Crusade (1365) and the Mamlûk Sources: Reassessment of the Kitâb al-İlmâm of an-Nuwairî al-İskandarânî (D. A.D. 1372)", *East and West in the Crusader States. Context - Contacts - Confrontations III: Acta of the Congress Held at Hernen Castle in September 2000, (Orientalia Lovaniensia Analecta 125)*, ed. K. N. Ciggaar - Herman G. B. Teule (Leuven: Peeters, 2003), 123-137; Fatih Yahya Ayaz, *Memlûk-Kıbrıs İlişkileri: Kıbrıs'ta İlk Türk Hakimiyeti* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2016), 62-70.

²⁶ Little, "Jerusalem under the Ayyûbids and Mamlûks", 186-187. Ayrıca bu dönemde İskenderiye ve Trablus'a yapılan Haçlı seferleri, Kudüs'ü geri almaktan ziyade Memlûkler'in Akdeniz'deki ticarî etkinliğini kırmayı amaçlamıştır. Bk. P. M. Holt, *The Age of the Crusades: the Near East from the Eleventh Century to 1517* (London: Routledge, 2013), 125. Cobb, *The Race for Paradise*, 240-243.

²⁷ Lutfi, *al-Quds al-Mamlûkiyya*, 157.

²⁸ Şam bölgesinde Emîr Yelboğa en-Nâsırî ve Mintaş'ın Berkuk'a karşı isyanı 791 (1389) yılında gerçekleşmiştir. Bu isyan hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Muhammed b. Muhammed İbn Sasrâ, *ed-Dürretü'l-muzî'e fi'd-deoleti'z-Zâhiriyye*, thk. William M. Brinner (Berkeley: University of California, 1963), 13-20; Makrîzî, *es-Süllûk*, 3/590-619; Petry, *The Mamluk Sultanate*, 23-25.

niyâbet haline getirilerek doğrudan Kahire'ye bağlanması da bu idarî ve bürokratik merkezîleşmenin bir parçası ve devamı olarak değerlendirilebilir. Bu düzenleme Kudûs'ün askerî gücünü takviye etmek gibi bir gayenin ötesinde sultanın ve Kahire'deki diğer siyasî güç sahiplerinin şehrin idaresine daha doğrudan müdahil olabilmesine imkân sağlamıştır. Ayrıca Kudûs'ün asıl hâkimi ve hâmisi konumundaki Memlûk sultanı, dinî ve sembolik önemi tartışılmaz olan bu şehirdeki idarî, adlî ve ilmî işleyişi daha yakından denetlemeye başlamıştır.²⁹ Nitekim bu değişiklikten sonra Kudûs nâibi Memlûkler'in merkezi Kahire'den sultan tarafından atanmış, ayrıca şehirdeki önemli kazâî ve ilmî mansıplara tayinler de yine doğrudan Kahire'den yapılmaya başlamıştır.

3. Dört Kâdilkudâtlığın Kuruluşu

Uleymî *el-Ünsü'l-celîl*'de Kudûs'te Şâfiî kâdilkudâtlığı yapan âlimlerin biyografilerini ele aldığı bölümün mukaddimesinde şehirde kadılık kurumunun tarihi ve özellikle dört kâdilkudâtlığın kuruluşu hakkında bilgiler vermiştir. Buna göre önceleri Kudûs başta olmak üzere Gazze, Halil, Remle ve Nablus gibi Filistin şehirlerinin kadıları, Dımaşk kadısı tarafından tayin edilmekteydi. Bu durum yaklaşık 9. (15.) yüzyıla kadar böyle devam etmiş, bu dönemden itibaren tayinler Mısır üzerinden yapılmaya başlanmıştır. Kudûs'te başta yalnızca Şâfiî mezhebine mensup bir kadı görev yaparken önce 784 (1383) senesinde el-Melikü'z-Zâhir Berkuk tarafından Hanefî kâdilkudâtının, ardından Berkuk'un oğlu el-Melikü'n-Nâsır Ferec döneminde 802 (1399-1400) senesinde Mâlikî kâdilkudâtının ve 804 (1401-2) senesinde de Hanbelî kâdilkudâtının tayini yapılmıştır.³⁰ Böylece Kudûs'te niyâbetin kuruluşundan kısa bir süre

²⁹ Dinî, manevî ve tarihî önemleri sebebiyle müslümanlar nezdinde en önemli şehirler olan Mekke, Medine ve Kudûs 7. (13.) yüzyılın ortasından 10. (16.) yüzyılın başlarına kadar Memlûkler'in hâkimiyeti ve himayesi altında olmuştur. Memlûkler diğer müslüman hükümdarlar karşısında üstlendikleri bu görevin öneminin farkındaydılar. Diğer taraftan bu dönemde Timurlular, Karamanoğulları, Dulkadiroğulları, Osmanlılar, Merînîler ve Delhi Sultanlığı gibi farklı hanedanların mensupları da Kudûs'ün himayesini önemsemişler, burada ilim kurumları inşa ettirmişler ve mushaflar vakfetmişlerlerdir. Bu vakıflar hakkında bk. Uleymî, *el-Ünsü'l-celîl*, 2/86-100; Khader Salameh, *The Qur'ân Manuscripts in the Al-Haram Al-Sharif Islamic Museum, Jerusalem* (Paris - Reading: UNESCO Publishing - Garnet Publishing, 2001).

³⁰ Uleymî, *el-Ünsü'l-celîl*, 2/201-202.

sonra 784-804 (1383-1401-2) yılları arasındaki yirmi yıllık zaman dilimi içerisinde dört kâdılkudâtlık uygulamasına geçilmiştir.

Dört sünnî fıkıh mezhebinin her biri için kendi mezhebine göre hüküm verecek bir kâdılkudât tayin edilmesi şeklindeki uygulama ilk defa Kahire’de el-Melikü’z-Zâhir Baybars (658-676/1260-1277) döneminde 663 (1265) yılında başlatılmıştır. Bir sonraki yıl Dımaşk’ta, ardından Halep, Trablus ve Hama gibi Şam bölgesi niyâbetlerinde dört kâdılkudâtlık kurulmuştur. Böyle bir uygulamaya neden ihtiyaç duyulduğu konusu çeşitli araştırmacılar tarafından tartışılmış, bu konuda, Moğol istilası ve Hıristiyan krallıkların Endülüs’te ilerleyişi gibi sebeplerle İslâm dünyasının doğusundan ve batısından çok sayıda âlimin ve insanın Mısır-Şam bölgesine gelişi, dolayısıyla farklı mezheplerin adlî işlerdeki temsiline duyulan ihtiyaç ve hukukî/adlî işleyişe öngörülebilirlik ve esneklik kazandırmak gibi hususlar öne çıkarılmıştır.³¹ Kudüs’te de niyâbetin kuruluşundan kısa bir süre sonra bu uygulamaya geçilmiş ve şehir Memlûk hâkimiyetinin sonlarına kadar düzenli bir şekilde dört mezhepten kâdılkudât tayin edilmiştir.³²

Eyyûbîler döneminden itibaren Kudüs’te Şâfiî mezhebine mensup bir kadı görev yaparken Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî kadılıkları daha sonra kurulmuştur. Uleymî *el-Ünsü’l-celîl*’de Kudüs’ün ilk Hanefî kâdılkudâtının Hayreddin Ebû’l-Mevâhib Halîl b. İsa el-Acemî (ö. 802/1398) olduğunu ve onun bu göreve 784 (1383) yılında el-Melikü’z-Zâhir Berkuk tarafından tayin edildiğini

³¹ Memlûkler döneminde dört kâdılkudâtlığın kuruluş bağlamını inceleyen çalışmalar için bk. Joseph H. Escovitz, “The Establishment of Four Chief Judgeships in the Mamlûk Empire”, *Journal of the American Oriental Society* 102/3 (1982), 529-531; Jørgen S. Nielsen, “Sultan al-Zâhir Baybars and the Appointment of Four Chief Qâdis, 663/1265”, *Studia Islamica* 60 (1984), 167-176; Sherman A. Jackson, “The Primacy of Domestic Politics: Ibn Bint al-A’azz and the Establishment of Four Chief Judgeships in Mamlûk Egypt”, *Journal of the American Oriental Society* 115/1 (1995), 52-65; Yossef Rapoport, “Legal Diversity in the Age of Taqlid: The Four Chief Qâdis under the Mamluks”, *Islamic Law and Society* 10/2 (2003), 210-228.

³² 821 (1418) yılında vefat eden Kalkaşendî, *Subhu’l-a’sâ*’da Kudüs’te yalnızca Şâfiî kadısı olduğunu, bu kadının da Dımaşk’taki Şâfiî kâdılkudâtının nâibi olarak görev yaptığını belirtmektedir (Kalkaşendî, *Subhu’l-a’sâ*, 4/206). Ancak 804 (1401-2) yılında Hanbelî kâdılkudâtının da tayiniyle birlikte Kudüs’te dört kâdılkudâtın aynı anda görev yaptığı bir kazâî işleyişe geçildiği tespit edilebilmektedir. Dolayısıyla Kalkaşendî’nin Kudüs kadılığıyla ilgili tasviri daha önceki dönemlere ait olmalıdır.

kaydetmiştir.³³ İbn Tağrıberdî Kudûs'e ilk Hanefî kâdılkudâtının tayiniyle ilgili daha ayrıntılı bilgiler vermiştir. Buna göre 784 (1383) senesinde hem Kudûs'e hem de Gazze'ye ilk defa Hanefî kâdılkudâtı tayini yapılmış, Kudûs'e Hayreddin el-Acemî, Gazze'ye ise Muvaffakuddin el-Acemî³⁴ tayin edilmiştir. Bu iki Hanefî fakihî Kahire'de Şeyhûniyye Hankâhı'nda sûfî olarak vazife sahibiydiler. Bu sırada Şeyhûniyye Hankâhı'nın³⁵ şeyhi de dönemin meşhur Hanefî fakihî Ekmeleddin el-Bâbertî'ydi (ö. 786/1384). İbn Tağrıberdî, Hayreddin el-Acemî ve Muvaffakuddin el-Acemî'nin bahsi geçen mansıplara tayin edilmesinin Ekmeleddin el-Bâbertî'nin aracılığıyla olduğunu, Kudûs ve Gazze'de Hanefî kâdılkudâtılığının da ilk defa el-Melikü'z-Zâhir Berkuk tarafından ihdas edildiğini ifade etmiştir.³⁶ Bayburt'ta doğan, önce Halep'e ardından 740 (1339) yılında Kahire'ye gelen Ekmeleddin el-Bâbertî, dönemin önemli emîrlerinden Şeyhû ile yakınlık kurmuş, Sultan Berkuk ona hürmet etmiş, sık sık ziyaretine gitmiş ve onunla istişarede bulunmuştur.³⁷ "Kudûs ve Gaz-

³³ Uleymî, *el-Ünsü'l-celîl*, 2/333. Uleymî burada ayrıca Hayreddin el-Acemî'nin kâdılkudâtılığın yanı sıra Kudûs'te Hanefîlere tahsis edilen Muazzamiyye Medresesi'nin müderrisliğine de tayin edildiğini ve vefatına kadar bu şehirde yaşadığını belirtmiştir.

³⁴ Muvaffakuddin el-Acemî daha sonra Hayreddin el-Acemî'nin vefatı üzerine Kudûs'te Hanefî kâdılkudâtılığına tayin edilmiştir. Bk. Makrîzî, *es-Sülûk*, 3/921-922; Uleymî, *el-Ünsü'l-celîl*, 2/333-334.

³⁵ 756 (1355) yılında Emîr Şeyhû (ö. 759/1357) tarafından Kahire'nin güneyinde inşâ edilen Şeyhûniyye sadece sûfilere tahsis edilmiş bir kurum değil hem dört fıkıh mezhebinin tedris edildiği hem de tasavvuf eğitiminin verildiği bir hankâh-medrese kompleksidir. Şeyhûniyye'nin vakfiyesinde müderrisler ve öğrencilerin hem fıkıh derslerine devam etmeleri hem de tasavvufun gerektirdiği vazifeleri yerine getirmeleri şart koşulmuştur. Emîr Şeyhû, inşası tamamlandığında hankâhın nâzırlığına, şeyhliğine ve Hanefî müderrisliğine Ekmeleddin el-Bâbertî'yi tayin etmiştir. Bk. Ebû Muhammed Takıyyüddîn Ahmed b. Ali el-Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr fî zikri'l-hutati ve'l-âsâr*, thk. Eymen Fuad Seyyid (London: Müessesetü'l-Furkân li't-Türâsi'l-İslâmî, 2013), 4(2)/761-764.

³⁶ İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 11/228. İbn Tağrıberdî'den önce Makrîzî de Şeyhûniyye Hankâhı'nın sûfilerinden biri olan Hayreddin el-Acemî'nin Kudûs'te Hanefî kâdılkudâtılığına tayin edildiğini ifade etmiş, tayinin tam tarihini de 10 Zilkâde 784 (15 Ocak 1383) olarak kaydetmiştir. Bk. Makrîzî, *es-Sülûk*, 3/481.

³⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *İnbâ'ü'l-gumr*, 1/298. İbn Tağrıberdî, Sultan Berkuk'un Bâbertî'ye çok hürmet ettiğini, Şeyhûniyye Hankâhı'na gittiğinde bineğinden inerek hankâhın kapısında onun çıkmasını beklediğini ve kâdılkudâtlar için bile ayağa kalkmazken Bâbertî huzuruna girdiğinde onun için ayağa kalktığını ifade etmiştir. Bk. İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 11/302-303.

ze'de Hanefî kâdılkudâtlığının ihdası Bâbertî'nin teklifi ile mi oldu, yoksa sultanın zaten böyle bir uygulamaya geçme fikri var mıydı?" sorularına kesin cevap vermeyi mümkün kılacak yeterli bilgi yoktur. Ancak en azından Bâbertî'nin bu iki vazife için şeyhliğini ve müderrisliğini yaptığı Şeyhûniyye Hankâhı'ndaki öğrencilerinden iki ismi önerdiğini ve onun bu teklifinin kabul gördüğünü söylemek mümkündür.

Kudüs'te dört kâdılkudâtlığa geçiş Kahire veya Dımaşk'taki gibi tek seferde değil tedrici bir şekilde olmuştur. Hanefî kâdılkudâtından on sekiz yıl sonra, 802 (1399-1400) yılında ilk Mâlikî kâdılkudâtının tayini yapılmış, bu göreve Cemâleddin İbnü's-Şehhâze (ö. 805/1402-3) getirilmiştir. Uleymî 798 (1396) tarihli bir sicilde onun ismini (*iscâl*) gördüğünü, ancak bu tarihte onun kadı nâibi olarak görev yaptığını söylemiştir. Bu kayıt, dört kâdılkudâtlığın kuruluşundan önce de Kudüs'te farklı mezheplere mensup kadı nâiblerinin bulunduğuna işaret etmektedir. Uleymî daha sonra 802 (1399-1400) tarihli başka sicillerde İbnü's-Şehhâze'nin ismini yeniden gördüğünü burada onun kadılık görevine tayininin sultanlık makamından, yani el-Melikü'n-Nâsir Ferrec tarafından yapıldığının ifade edildiğini söylemiş, bu kayda istinaden onun bu yıldan itibaren nâib olarak değil müstakil bir kâdılkudât olarak göreve başladığını ifade etmiştir.³⁸

Son olarak Mâlikî kâdılkudâtından iki yıl sonra 804 (1401-2) yılında Kudüs'e ilk Hanbelî kâdılkudâti tayin edilmiş, bu göreve İzzeddin Ebü'l-Berekât Abdülazîz b. Ali el-Bağdâdî (ö. 846/1443) getirilmiştir. Yirmi yıla yakın bu görevi sürdüren İzzeddin el-Bağdâdî 777 (1375-6) yılında Bağdat'ta doğmuş ve ilk eğitimini burada almış, daha sonra Dımaşk'a gelerek burada ve Kahire'de ilim tahsiline devam etmiştir. Onun fıkıh, fıkıh usûlü, fetvâ, hadis, tefsir, kıraat ve dil ilimlerinde yetkin bir isim olduğu ifade edilmiştir. Nitekim Kudüs'ten sonra 823 (1420-1) yılında Dımaşk'ta ardından 829 (1426) yılında Kahire'de Hanbelî kâdılkudâtlığına tayin edilmiştir. Uleymî, Bağdat, Kudüs, Dımaşk ve Kahire gibi farklı şehirlerde kadılık yaptığı için ona "kâdî'l-ekâlim" lakabının verildiğini söylemiştir.³⁹ Neticede Hanbelî kâdılkudâtının

³⁸ Uleymî, *el-Ünsü'l-celîl*, 2/363-364.

³⁹ Uleymî, *el-Ünsü'l-celîl*, 2/384-385; a. mlf. *el-Menhecü'l-ahmed fî terâcîmi ashâbi'l-İmâm Ahmed*, thk. Abdülkadir el-Arnâût (Beyrut: Dâru Sâdır, 1997), 5/232-233. İzzeddin el-Bağdâdî'nin hayatı hakkında ayrıca bk. İbn Hacer el-Askalânî, *İnbâ'ü'l-gumr*, 4/204-205; a. mlf. *Ref'u'l-is*

da tayiniyle birlikte Kudûs'te dört kâdilkudâtlığın teşekkülü tamamlanmış ve bu dört mansıba atamalar düzenli bir şekilde Kahire'den yapılmaya devam etmiştir.

4. Kahire'nin Artan Etkisi: İlmî Mansıplara Tayinler

Kudûs nâibliğe dönüştürülmeden önce şehirdeki ilmî mansıplara tayinler Dımaşk'tan yapılmaktaydı.⁴⁰ Örneğin Zeynüddin Abdurrahim İbn Cemâa (ö. 739/1338-9) 734 (1333) yılında Mescid-i Aksâ hatipliğine tayin edildiğinde kendisine Dımaşk'ta hil'at giydirilmiştir.⁴¹ Ancak 9. (15.) yüzyılda Kahire'de kâtiplik (*muvaqqi'u'd-dest*) yapan Şemseddin es-Sehmâvî inşa eseri *es-Sagrü'l-bâsim*'de kendi döneminde Kudûs'te bulunan Salâhiyye Medresesi müderrisliği, Salâhiyye Hankâhı şeyhliği, kâdilkudâtlık ve Mescid-i Aksâ hatipliği gibi mansıplara tayinlerin Kahire'den yapıldığını belirtmiştir.⁴² Uleymî'nin *el-Ünsü'l-celîl*'de Kudûslü âlimlerin tayin süreçlerine dair sunduğu anlatılar bu bilgiyi teyit eder niteliktedir.

Kudûs'ün önde gelen Şâfiî ulemâ ailelerinden Benî Cemâa'ya mensup olan Burhâneddin İbn Cemâa (ö. 790/1388) Salâhiyye Medresesi'nin nâzırlığını ve müderrisliğini, bunun yanı sıra Mescid-i Aksâ'nın hatipliğini yapmaktaydı. Vefatından önce bu mansıpları oğlu Muhibbüddin Ahmed'e bırakmış, ancak yaşı henüz küçük olduğundan amcasının oğlu Necmeddin Muhammed'in (ö. 795/1393) onun nâibi olarak bu görevleri üstlenmesini talep etmiştir. Hayatı hakkında yeterince bilgi bulunmayan Muhibbüddin Ahmed muhtemelen erken yaşta vefat edince Necmeddin İbn Cemâa nâib olarak görev yaptığı bu mansıplara müstakil olarak tayin edilebilmek için bizzat Kahire'ye

an kudâti'l-Mısr, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1998), 241-243; İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü's-sâfi*, 7/289-291; Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed es-Sehvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'* (Beyrut: Dâru'l-Cil, ts.), 4/222-223.

⁴⁰ Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, 4/206.

⁴¹ Ebü'l-Fidâ İmâdüddin İsmâil b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki (Cize: Dâru Hicr, 1997), 18/361.

⁴² Sehmâvî, *es-Sagrü'l-bâsim*, 2/452-453. Salâhiyye Medresesi ve Salâhiyye Hankâhı, Selâhaddin Eyyûbî tarafından Kudûs'ün Haçlılar'dan geri alınmasının akabinde inşa edilmiş, bu iki müessese Memlûkler dönemi boyunca da şehrin en prestijli ilim kurumları arasında yer almaya devam etmiştir. Bu kurumların tarihi hakkında bk. Uleymî, *el-Ünsü'l-celîl*, 2/88, 99.

gitmiş, gerekli görüşmeleri yaptıktan sonra tayin belgesini (*mersûm*) buradan almıştır.⁴³

Salâhiyye Medresesi'nin müderrisliği uzun yıllar boyunca Benî Cemâa ailesinin elinde kalmıştır. Aynı aileden gelen, yukarıda bahsi geçen Necmeddin Muhammed'le aynı ismi taşıyan ve onun kardeşi Zeynüddin Abdurrahman'ın torunlarından olan Necmeddin İbn Cemâa'nın (ö. 901/1495-6) tayin süreçleri de dikkat çekicidir. Necmeddin İbn Cemâa'nın dedesi Cemâleddin Abdullah (ö. 864/1460) Salâhiyye Medresesi'nin müderrisiydi. Uleymî'nin aktardığına göre o vefat ettiğinde bu mansıbın oğlu Burhâneddin İbrahim'e (ö. 872/1467) verilmesi, Kahire'de Sultan el-Melikü'z-Zâhir Hoşkadem'in (865-872/1461-1467) huzurunda gündeme gelmiş, sultan da bunu onaylayarak gerekli tayin belgesinin (*tevkî'*) yazılmasını emretmiştir. Ancak Burhâneddin İbn Cemâa bu sırada aynı zamanda Kudüs'te Şâfiî kâdilkudâtlığı yaptığından bu mansıbın oğlu Necmeddin Muhammed'e verilmesi talebiyle sultana başvurmuş, bu talebi kabul görmüş ve oğlu için yeni bir tayin belgesi hazırlanmıştır.⁴⁴ Necmeddin İbn Cemâa 872 (1467) yılında kendi isteğiyle Salâhiyye Medresesi'nin müderrisliğini bırakmış, evine çekilerek öğrencileriyle derslerine devam etmiştir. Bundan altı yıl sonra 878 (1473) yılında ise bir kez daha Salâhiyye Medresesi'nin müderrisliğine tayin edilmiştir. 17 Cemâziyelevvel (3 Aralık) Cumartesi günü Sultan Kayıtbay (873-901/1468-1496) tarafından gönderilen tayin belgesi (*et-tevkî'u's-şerîf*) Mescid-i Aksâ'da yüksek sesle okunmuş ve Necmeddin İbn Cemâa üzerinde yine sultanın gönderdiği hil'at (*et-teşrîfü's-sultânî*) olduğu halde bu mecliste hazır bulunmuştur.⁴⁵

Kudüs'te Hanefî kâdilkudâtlığı yapan Cemâleddin İbnü'd-Deyrî (ö. 878/1473) ise 865 (1460-1) yılında bu görevinden azledilmiş ve onun yerine Hayreddin İbn Amrân (ö. 894/1489) tayin edilmiştir. Yeniden bu göreve atanmak isteyen Cemâleddin İbnü'd-Deyrî 877 (1471) yılının sonlarında Kahire'ye gitmiş, burada onun tayin talebi kabul edilmiş ve Sultan Kayıtbay'ın

⁴³ Uleymî, *el-Ünsü'l-celîl*, 2/186-188. Necmeddin İbn Cemâa'nın tayinle ilgili talebini iletmek üzere Kahire'ye gidişle ilgili ibarenin aslı için bk.

”قتوجه الشيخ نجم الدين إلى القاهرة ليعسى في الوظيفة لنفسه؛ فرسم له بما وليهما.“

⁴⁴ Ebü'l-Yümn Mücürüddin Abdurrahmân b. Muhammed el-Uleymî, *el-Ünsü'l-celîl târîhu'l-Kuds ve'l-Halîl* (Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi, 1384), 151a.

⁴⁵ Uleymî, *el-Ünsü'l-celîl* (Feyzullah Efendi, 1384), 151a-151b.

huzurunda kendisine kâdılkudâtlık hil'ati giydirilmiştir.⁴⁶ Bu tür anekdotlar 8. (14.) yüzyılın sonlarından itibaren şehirdeki önemli ilmî mansıplara tayinlerin doğrudan Kahire'den yapılmaya başlandığını, atama belgelerinin Kahire'de düzenlendiğini, bu sebeple Kudüslü âlimlerin özellikle ihtilâflı durumlarda tayinleriyle ilgili durumu takip etmek için bizzat Kahire'ye gittiklerini göstermektedir.

Sonuç

Kudûs'te niyâbetin kuruluş tarihiyle ilgili kaynaklarda yer alan kayıtlar ayrıntılı bir şekilde incelendiğinde önceleri Dımaşk'a bağlı vilâyetlerden biri olan şehrin 777 (1376) yılında yapılan düzenlemeyle Dımaşk nâibliğinden ayrı müstakil bir niyâbet haline geldiği tespit edilmiştir. Bu tarihten sonra istisnalar olsa da Kudûs nâibleri, Memlûk askerî hiyerarşisinde en yüksek ikinci rütbeyi ifade eden tablhâne emîrlerinden seçilmiş, bunların tayini de sultan tarafından Kahire'den yapılmıştır. Kudûs'ün doğrudan Kahire'ye bağlı müstakil bir niyâbet haline getirilmesi, Memlûkler'in Mısır ve Şam bölgesinin idaresini merkezileştirme çabalarının bir uzantısıdır. Ayrıca bu değişiklikte birlikte Memlûk sultanı dinî ve sembolik önemi tartışılmaz olan Kudûs üzerindeki himayesini doğrudan ifade etme ve şehirdeki idarî, adlî ve ilmî işleyişi daha yakından takip etme imkânı bulmuştur.⁴⁷

Kudûs'ün idarî statüsündeki bu dönüşümün ardından yaklaşık otuz yıl içerisinde Şâfiî kadısına ek olarak sırasıyla Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî mezhebine göre hüküm verecek üç kâdılkudât daha tayin edilmiş, Dımaşk ve Halep gibi diğer büyük niyâbetlerde olduğu üzere şehirde dört kâdılkudâtın görev yaptığı bir adlî işleyişe geçilmiştir. Son olarak Kudûs'ün doğrudan Kahire'ye bağlı müstakil bir niyâbet haline getirildiği dönemden itibaren adlî ve ilmî kurumlardaki mansıplara tayin süreçlerinde Kahire'nin etkisi artmış görülmektedir. Bu durum Kudûs ulemâsının Kahire'deki ilmî, siyasî ve bürokratik

⁴⁶ Uleymî, *el-Ünsü'l-celîl*, 2/349.

⁴⁷ Nur Masalha, Memlûkler döneminde Kudûs'ün, daha önceki yüzyıllarda Filistin bölgesinin idarî ve kültürel başşehri konumunda olan Remle'nin yerini aldığını ve hatta bütün bir Memlûk sultanlığının dinî başşehri haline geldiğini belirtmiştir. Bk. Nur Masalha, "The Concept of Palestine: The Conception Of Palestine from the Late Bronze Age to the Modern Period", *Journal of Holy Land and Palestine Studies* 15/2 (2016), 182.

çevrelerle yakın ilişkiler kurmasına veya mevcut ilişkilerini daha da güçlendirmesine yol açmıştır.

Kaynakça

Ali, Ali Seyyid. *el-Kuds fi'l-asri'l-Memlûkî*. Kahire: Dârü'l-Fikr, 1986.

Amitai, Reuven. "Political and Civilian Elites in Mamluk Palestine (1260-1516). Some Preliminary Comments". *Die Interaktion von Herrschern und Eliten in imperialen Ordnungen des Mittelalters*. ed. Wolfram Drews. 125-146. Berlin: De Gruyter, 2018.

Âşûr, Saîd Abdülfettah. "Medînetü'l-Kuds fi asri selâtini'l-Memâlîk". *Buhûs fi târihi'l-İslâm ve hadâratihâ*. 489-549. Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 1987.

Ayalon, David. "Studies on the Structure of the Mamluk Army-II". *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London* 15/3 (1953), 448-476.

Ayaz, Fatih Yahya. *Memlûk-Kıbrıs İlişkileri: Kıbrıs'ta İlk Türk Hakimiyeti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2016.

Cobb, Paul M. *The Race for Paradise: An Islamic History of the Crusades*. Oxford: Oxford University Press, 2014.

Çakır, Ömer Faruk. *Memlûk Devleti'nde Merkezîyetçi Yapının Oluşumu (1250-1341)*. İstanbul: Kriter Yayınevi, 2021.

Escovitz, Joseph H. "The Establishment of Four Chief Judgeships in the Mamlûk Empire". *Journal of the American Oriental Society* 102/3 (1982), 529-531.

Gavânime, Yusuf Derviş. "Niyâbetü Beytilmakdis". *Dirâsât fi târih ve âsâri Filistin: Vekâ'i'u'n-nedveti'l-âlemiyyeti'l-ûlâ li'l-âsâri'l-Filistiniyye*. ed. Şevki Şa's. Halep: Câmîatu Halep Merkezü'l-Âsâri'l-Filistiniyye, 1984.

Gavânime, Yusuf Derviş. *Târîhu niyâbeti Beytilmakdis fi'l-asri'l-Memlûkî*. Amman: Dârü'l-Hayat, 1982.

Halil b. Şâhin. *Zübdetü Keşfi'l-memâlîk ve beyâni't-turuk ve'l-mesâlik*. thk. Paul Ravaisse. Paris: Imprimerie Nationale, 1894.

- Hillenbrand, Carole. *The Crusades: Islamic Perspectives*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1999.
- Hiyari, Mustafa A. "Crusader Jerusalem 1099-1187 AD". *Jerusalem in History*. ed. K J Asali. 130-177. Essex: Scorpion, 1989.
- Holt, P. M. *The Age of the Crusades: the Near East from the Eleventh Century to 1517*. London: Routledge, 2013.
- Humphreys, R. Stephen. *From Saladin to the Mongols: The Ayyubids of Damascus, 1193-1260*. Albany: State University of New York Press, 1977.
- İbn Fazlullah el-Ömerî, Şihâbüddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ. *et-Ta'rîf bi'l-mustalahi's-şerîf*. thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1988.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî. *İnbâ'ü'l-gumr bi-ebnâ'i'l-umr*. ed. Hasan Habeşî. 4 Cilt. Kahire: Lecnetü İhyâi't-Türâsî'l-İslâmî, 1969.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî. *Ref'u'l-isr an kudâti'l-Mısr*. thk. Ali Muhammed Ömer. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1998.
- İbn İyâs, Ebü'l-Berekât Zeynüddîn Muhammed b. Ahmed. *Bedâ'i'u'z-zühûr fi vekâ'i'i'd-dühûr*. thk. Muhammed Mustafâ. 5 Cilt. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısiyyetü'l-Amme li'l-Kitâb, 1960-1975.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 21 Cilt. Cize: Dâru Hicr, 1997.
- İbn Nâzirü'l-Ceyş, Takıyyüddîn Abdurrahman b. Muhammed. *Teskîfü't-Ta'rîf bi'l-mustalahi's-şerîf*. thk. Rudolf Vesely. Kahire: el-Ma'hedü'l-İlmiyyü'l-Fransî li'l-Âsâri's-Şarkıyye, 1987.
- İbn Sasrâ, Muhammed b. Muhammed. *ed-Dürretü'l-muzî'e fi'd-devleti'z-Zâhiriyye*. thk. William M. Brinner. Berkeley: University of California, 1963.

- İbn Tağrıberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemâleddin Yûsuf b. Tağrıberdî. *el-Menhelü's-sâfi ve'l-müstevfî ba'de'l-Vâfi*. thk. Muhammed Muhammed Emin. 13 Cilt. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme, 1984.
- İbn Tağrıberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemâleddin Yusuf b. Tağrıberdî. *en-Nücümü'z-zâhire fi mülûki Mısr ve'l-Kâhire*. 16 Cilt. Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1929.
- Jackson, Sherman A. "The Primacy of Domestic Politics: Ibn Bint al-A'azz and the Establishment of Four Chief Judgeships in Mamlûk Egypt". *Journal of the American Oriental Society* 115/1 (1995), 52-65.
- Kalkaşendî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ali. *Dav'ü's-Subhi'l-müsfir ve ceniyyü'd-daohi'l-müsmir*. thk. Mahmud Selâme. Kahire: Matbaatü'l-Vâiz, 1906.
- Kalkaşendî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ali. *Subhu'l-a'sâ min sinâ'ati'l-inşâ*. thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin. 15 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1987.
- Little, Donald P. "Jerusalem under the Ayyûbids and Mamlûks 1187-1516 AD". *Jerusalem in History*. ed. K J Asali. 177-199. Essex: Scorpion, 1989.
- Little, Donald P. "Relations between Jerusalem and Egypt during the Mamluk Period according to Literary and Documentary Sources". *History and Historiography of the Mamluks*. 73-93. London: Variorum Reprints, 1986.
- Lutfi, Huda. *al-Quds al-Mamlûkiyya: A History of Mamlûk Jerusalem Based on the Haram Documents*. Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 1985.
- Makrîzî, Ebû Muhammed Takıyyüddîn Ahmed b. Ali. *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr fi zikri'l-hutati ve'l-âsâr*. thk. Eymen Fuad Seyyid. 6 Cilt. London: Müessesetü'l-Furkân lî't-Türâsî'l-İslâmî, 2013.
- Makrîzî, Ebû Muhammed Takıyyüddîn Ahmed b. Ali. *es-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk*. thk. Muhammed Mustafa Ziyâde - Saïd Abdülfettâh Âşûr. 4 Cilt. Kahire, 1934-1973.

- Malatî, Zeynüddin Abdülbâsıt b. Halîl b. Şâhin. *Neylü'l-emel fî zeyli'd-Düvel*. thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî. 8 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2002.
- Masalha, Nur. "The Concept of Palestine: The Conception Of Palestine from the Late Bronze Age to the Modern Period". *Journal of Holy Land and Palestine Studies* 15/2 (2016), 143-202.
- Nielsen, Jørgen S. "Sultan al-Zâhir Baybars and the Appointment of Four Chief Qādîs, 663/1265". *Studia Islamica* 60 (1984), 167-176.
- Petry, Carl F. "Mamlûk State". *The Oxford Encyclopedia of Islam and Politics*. ed. Emad El-Din Shahin. Erişim 04 Ağustos 2022. <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref:oiso/9780199739356.001.0001/acref-9780199739356-e-0310>
- Petry, Carl F. *The Mamluk Sultanate: A History*. Cambridge: Cambridge University Press, 2022.
- Rapoport, Yossef. "Legal Diversity in the Age of Taqlid: The Four Chief Qādîs under the Mamluks". *Islamic Law and Society* 10/2 (2003), 210-228.
- Safedî, Ebü's-Safâ Salâhüddîn Halîl b. İzzeddîn Aybeg b. Abdullâh. *A'yânü'l-asr ve a'vânü'n-nasr*. thk. Ali Ebü Zeyd. 5 Cilt. Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1998.
- Salameh, Khader. *The Qur`ân Manuscripts in the Al-Haram Al-Sharif Islamic Museum, Jerusalem*. Paris - Reading: UNESCO Publishing - Garnet Publishing, 2001.
- Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed. *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'*. 12 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Cil, ts.
- Sehmâvî, Şemsüddîn Muhammed. *es-Sagrü'l-bâsim fî sinâ'ati'l-kâtib ve'l-kâtim*. thk. Eşref Muhammed Enes. 2 Cilt. Kahire: Matbaatu Dâri'l-Kütübî'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 2009.
- Uleymî, Ebü'l-Yümn Mücîrüddîn Abdurrahmân b. Muhammed. *el-Menhecü'l-ahmed fî terâcimi ashâbi'l-İmâm Ahmed*. thk. Abdülkadir el-Arnâût. Beyrut: Dâru Sâdır, 1997.

Uleymî, Ebü'l-Yümn Mücîrüddîn Abdurrahmân b. Muhammed. *el-Ünsü'l-celîl bi-târîhi'l-Kuds ve'l-Halîl*. thk. Adnan Yunus Abdülmecid Ebû Tebbâne - Mahmûd Avde el-Keâbine. 2 Cilt. Amman: Mektebetü Dandis, 1999.

Uleymî, Ebü'l-Yümn Mücîrüddîn Abdurrahmân b. Muhammed. *el-Ünsü'l-celîl târîhu'l-Kuds ve'l-Halîl*. Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi, 1384.

Van Steenbergen, Jo. "The Alexandrian Crusade (1365) and the Mamlûk Sources: Reassessment of the Kitâb al-Ilmâm of an-Nuwairî al-Iskandarânî (D. A.D. 1372)". *East and West in the Crusader States. Context - Contacts - Confrontations III: Acta of the Congress Held at Hernen Castle in September 2000, (Orientalia Lovaniensia Analecta 125)*. ed. K. N. Ciggaar - Herman G. B. Teule. 123-137. Leuven: Peeters, 2003.

Van Steenbergen, Jo vd. "The Mamlukization of the Mamluk Sultanate? State Formation and the History of Fifteenth Century Egypt and Syria: Part I – Old Problems and New Trends". *History Compass* 14/11 (2016), 549-559.